
**ВПЛИВ COVID-19 НА НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ,
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СЕРЕДОВИЩЕ КРАЇНИ
ТА ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ**

Монографія

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

Вплив COVID-19 на національну безпеку, соціально-економічне середовище країни та здоров'я населення

Монографія

За загальною редакцією
кандидата економічних наук, доцента А. В. Височиної,
кандидата економічних наук, доцента Н. Є. Летуновської

Рекомендовано вченою радою Сумського державного університету

Суми
Сумський державний університет
2022

УДК 338.14:614.2]:616.98:578.834]-036.21

В 80

Рецензенти:

В. Ю. Дудченко – доктор економічних наук, професор, доцент кафедри міжнародних економічних відносин Сумського державного університету;

М. В. Корнєєв – доктор економічних наук, професор, декан факультету інноваційних технологій Університету митної справи та фінансів;

Н. С. Педченко – доктор економічних наук, професор, перший проректор Полтавського університету економіки і торгівлі

*Рекомендовано до видання
вченою радою Сумського державного університету
як монографія
(протокол № 4 від 20 жовтня 2022 року)*

**Вплив COVID-19 на національну безпеку, соціально-економічне середовище
В 80 країни та здоров'я населення : монографія / за заг. ред. А. В. Височиної,
Н. Є. Летуновської. – Суми : СумДУ, 2022. – 529 с.**

ISBN 978-966-657-918-1

У монографії розглянуто деякі аспекти соціально-економічних проблем, що виникли у світі в умовах пандемії COVID-19. Видання містить низку досліджень від науковців вітчизняних та зарубіжних освітніх закладів щодо аналізування впливу COVID-19 на різні аспекти суспільного життя: розвиток різних галузей економіки, стан громадського здоров'я, процеси цифровізації, діяльність підприємств. Колектив авторів виявив передумови диференціації впливу пандемії на національну безпеку, соціально-економічне середовище країни й здоров'я населення та її наслідки в контексті регіонального розвитку. Виявлені закономірності можуть бути основою для реформування державної економічної й соціальної політики, політики у сфері стимулювання підприємницької активності, формування стратегії постпандемічного відновлення країни та регіонів.

Монографія призначена для представників влади, підприємців, дослідників, аспірантів та студентів економічних і деяких інших спеціальностей закладів вищої освіти.

УДК 338.14:614.2]:616.98:578.834]-036.21

ISBN 978-966-657-918-1

© Сумський державний університет, 2022

© Височина А. В., Летуновська Н. Є. та ін., 2022

ЗМІСТ

Вступ.....	6
Розділ 1. Система охорони здоров'я та національна безпека.....	14
1.1. Основні детермінанти формування ефективної системи медико-соціального забезпечення населення: компаративний аналіз	14
1.2. Теоретико-емпіричний аналіз впливу видатків на охорону здоров'я на національну безпеку та макроекономічну стабільність	21
1.3. Фандрайзингова діяльність неурядових громадських організацій у контексті публічної політики в сфері охорони здоров'я в Україні.....	32
Розділ 2. Пандемія COVID-19: індикатори стану та тенденцій розвитку ...	40
2.1. Безпекові виклики національної економіки: сучасні тренди та адміністрування.....	40
2.2. Оцінка інформативності індикаторів стану та тенденцій розвитку епідемії від COVID-19	50
2.3. Вплив регіонального розвитку на перебіг пандемії в Україні	63
2.4. Інвестиційне забезпечення розвитку територіальних громад в умовах пандемії COVID-19.....	78
2.5. Пандемія COVID-19 як каталізатор зміни парадигми розвитку соціально-економічних систем	92
Розділ 3. Вплив COVID-19 на галузевий розвиток.....	106
3.1. Стратегічні пріоритети розвитку креативних індустрій в умовах турбулентного зовнішнього середовища.....	106
3.2. Інвестиційні можливості національної фармацевтичної галузі внаслідок поширення коронавірусної хвороби (COVID-19).....	118
3.3. Коронавірусні економічні трансформації та їх вплив на економічну активність підприємств ритейлу.....	129

3.4. Вплив карантинних обмежень на маркетингову збутову політику комерційних банків України.....	141
3.5. Вплив пандемії COVID-19 на маркетингові комунікації банку..	152
3.6. Аналітичне дослідження впливу COVID-19 на світових виробників чайної продукції	159
3.7. Оптимізація витрат на виробництво екологічної продукції: оцінка та прогнозування в умовах невизначеності.....	173
3.8. Пандемія та криза COVID-19 як джерела глобальних ризиків сервісної інфраструктури	212
3.9. Особливості функціонування суб'єктів підприємництва бізнес-консалтингової діяльності в умовах пандемії.....	221
3.10. Світова та вітчизняна туристична індустрія в період пандемії COVID-19 і шляхи виходу з неї.....	231
Розділ 4. Управління процесами цифровізації в умовах пандемії	253
4.1. Управління процесами цифровізації бізнес-структур України в умовах пандемії	253
4.2. Структурні зрушення цифрових ринків унаслідок пандемії COVID-19.....	264
4.3. Перспективи розвитку фінтех інновацій та інтелектуальної власності в умовах цифровізації бізнес-середовища під впливом пандемії COVID-19	297
Розділ 5. Функціонування підприємств в умовах невизначеності.....	307
5.1. Зміни парадигми ведення бізнесу під час пандемії COVID-19 в умовах війни	307
5.2. Від захисного управління до стратегічної сталості підприємства у період пандемії воєнних часів	318
5.3. Управлінська діяльність в умовах пандемії COVID-19: технології, тенденції та напрямки змін	346

5.4. Фактори та передумови формування корпоративних відносин в умовах невизначеності.....	362
5.5. Методи та інструменти фінансового контролінгу підприємства в умовах економічної нестабільності.....	371
5.6. Вплив пандемії COVID-19 на підприємництво в умовах воєнного стану	383
5.7. Економічне планування та ризики інтеграційних процесів у корпоративному управлінні	392
Розділ 6. Соціальні аспекти впливу пандемії COVID-19.....	411
6.1. Особливості формування економічної нерівності під впливом COVID-19 та заходи державної фінансової політики щодо її подолання в Україні	411
6.2. Вплив COVID-19 на економічні очікування українців і попит на внутрішньому ринку	424
6.3. Квантифікація результатів опитування населення України щодо COVID-19.....	437
6.4. COVID-19: свобода вибору та відповідальність. Формування відповідального ставлення до власного та громадського здоров'я у здобувачів передвищої медичної освіти.....	448
6.5. Вплив пандемії COVID-19 на сектор відновлювальної енергетики.....	461
Висновки	470
Перелік використаних джерел	471

Вступ

Унікальність «пандемічної кризи», зумовленої COVID-19 стала феноменом, який набув фундаментального характеру. Ситуація в соціально-економічній сфері у пандемічний та постпандемічний періоди фактично має міждисциплінарний характер, що обумовило предмет досліджень даної монографії, яка включає низку досліджень учених щодо впливу пандемії COVID-19 на економічну систему, аналізу готовності органів державної влади та місцевого самоврядування ефективно протидіяти впливу епідемії, стану системи охорони здоров'я, спроможності суб'єктів господарювання, соціальної сфери країни та регіонів протидіяти викликам через ризики, зумовлені загрозами громадському здоров'ю.

Видання містить результати досліджень у рамках науково-дослідних робіт «Вплив COVID-19 на трансформацію системи медико-соціального забезпечення населення: економічні, фінансово-бюджетні, інституційно-політичні детермінанти» (№ 0122U000781) та ««Соціально-економічне відновлення після COVID-19: моделювання наслідків для макроекономічної стабільності, національної безпеки та резильєнтності громад» (№ 0122U000778), які фінансуються за рахунок коштів Державного бюджету України.

У підготовці монографії взяли участь науковці Сумського державного університету, Державного біотехнологічного університету, Кременчуцького національного університету ім. М. Остроградського, Одеського національного економічного університету, Національного університету «Львівська політехніка», Національного університету «Запорізька політехніка», Державного університету «Житомирська політехніка», Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, Київського національного економічного університету ім. В. Гетьмана, Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького,

Дніпровського національного університету ім. О. Гончара, ДЗ «Луганський національний університет ім. Т. Шевченка», Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця та інших вітчизняних та зарубіжних освітніх закладів. Авторами окремих розділів монографії є:

– **Височина Аліна Володимирівна**, канд. екон. наук, старший викладач кафедри бухгалтерського обліку та оподаткування Сумського державного університету (вступ, висновки, підрозділи 1.1, 1.2);

– **Летуновська Наталія Євгенівна**, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри маркетингу Сумського державного університету (вступ, висновки, підрозділи 1.1, 1.2);

– **Альохін Олексій Борисович**, д-р екон. наук, професор, професор кафедри системного аналізу та інформаційних технологій Маріупольського державного університету (підрозділ 2.2);

– **Ахромкін Євген Михайлович**, д-р екон. наук, професор, професор кафедри національної безпеки, публічного управління та адміністрування Державного університету «Житомирська політехніка» (підрозділ 6.3);

– **Білик Марина Юріївна**, канд. екон. наук, старший викладач кафедри бізнес-адміністрування, маркетингу і туризму Кременчуцького національного університету ім. М. Остроградського (підрозділ 4.1);

– **Бондар Юлія Анатоліївна**, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри менеджменту авіаційної діяльності Льотної академії Національного авіаційного університету (підрозділ 5.7);

– **Бондаренко Ігор Віталійович**, аспірант Ізмаїльського державного гуманітарного університету (підрозділ 5.7);

– **Брутман Анна Богданівна**, канд. екон. наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов професійного спілкування Національного університету «Запорізька політехніка» (підрозділ 2.2);

– **Бутко Наталія Валеріївна**, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємства, обліку і аудиту Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького (підрозділ 3.9);

– **Власова Валентина Петрівна**, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри менеджменту, публічного управління та адміністрування Державного університету інфраструктури та технологій (підрозділ 3.1);

– **Голованова Майя Анатоліївна**, канд. техн. наук, доцент, доцент кафедри економіки, маркетингу та міжнародних економічних відносин Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» (підрозділ 4.2);

– **Грабовий Олександр Миколайович**, д-р медич. наук, професор, професор кафедри гістології та ембріології Національного медичного університету ім. О.О. Богомольця (підрозділ 2.2);

– **Григораши Станіслав Юрійович**, аспірант Центральноукраїнського національного технічного університету (підрозділ 5.7);

– **Гришко Наталя Євгеніївна**, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри економіки Кременчуцького національного університету ім. М. Остроградського (підрозділ 4.3);

– **Деміхов Ігор Олексійович**, канд. наук з держ. управління, старший викладач кафедри управління імені О. Балацького Сумського державного університету (підрозділ 1.3);

– **Дубовик Ольга Ігорівна**, студент, кафедра економіки Кременчуцького національного університету ім. М. Остроградського (підрозділ 4.3);

– **Завгородня Анастасія Анатоліївна**, аспірант Міжрегіональної академії управління персоналом (підрозділ 5.4);

– **Згурська Оксана Михайлівна**, д-р екон. наук, доцент, доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності Державного університету телекомунікацій, м. Київ (підрозділ 3.2);

– **Зябіна Євгенія Анатоліївна**, канд. екон. наук, асистент кафедри маркетингу Сумського державного університету (підрозділ 2.1);

– **Каца Марія Олексіївна**, аспірант кафедри економічної кібернетики Сумського державного університету (підрозділ 2.3);

– **Кащена Наталія Борисівна**, д-р екон. наук, професор, завідувач кафедри обліку, аудиту та оподаткування Державного біотехнологічного університету (підрозділ 3.3);

– **Клапків Юрій Михайлович**, д-р екон. наук, ад'юнкт, ад'юнкт кафедри страхування, Лодзький університет (Польща) (підрозділ 5.1);

– **Колосок Світлана Іванівна**, канд. екон. наук, доцент кафедри управління ім. О. Балацького Сумського державного університету (підрозділ 2.1);

– **Косар Наталія Степанівна**, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри маркетингу і логістики Національного університету «Львівська політехніка» (підрозділ 3.4);

– **Котко Яна Миколаївна**, канд. екон. наук, старший викладач кафедри підприємництва та біржової діяльності Державного біотехнологічного університету (підрозділ 2.4);

– **Коцюрубенко Ганна Миколаївна**, канд. екон. наук, доцент, докторант кафедри фінансів Одеського національного економічного університету (підрозділ 6.1);

– **Кубанов Руслан Анатолійович**, канд. пед. наук, доцент, доцент кафедри економіки, менеджменту та управління територіями Відокремленого структурного підрозділу «Інститут інноваційної освіти

Київського національного університету будівництва і архітектури» (підрозділ 5.3);

– **Кузьо Наталія Євгенівна**, старший викладач кафедри маркетингу і логістики Національного університету «Львівська політехніка» (підрозділ 3.4);

– **Кучменко Віталій Олександрович**, канд. екон. наук, доцент, завідувач центру післядипломної освіти, доцент кафедри національної безпеки, публічного управління та адміністрування Державного університету «Житомирська політехніка» (підрозділ 6.3);

– **Кущенко Олена Іванівна**, канд. екон. наук, доцент кафедри статистики, обліку та аудиту Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна (підрозділ 3.6);

– **Ларіна Ярослава Степанівна**, д-р екон. наук, професор, професор кафедри маркетингу ім. А.Ф. Павленка Київського національного економічного університету ім. В. Гетьмана (підрозділ 6.2);

– **Левкін Артур Володимирович**, канд. техн. наук, доцент, доцент кафедри кібернетики та інформаційних технологій Державного біотехнологічного університету (підрозділ 2.4);

– **Левкіна Руслана Володимирівна**, д-р екон. наук, професор, професор кафедри підприємництва та біржової діяльності Державного біотехнологічного університету (підрозділ 2.4);

– **Маслак Марія Володимирівна**, канд. екон. наук, доцент кафедри економіки бізнесу і міжнародних економічних відносин Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (підрозділ 4.3);

– **Маслак Ольга Іванівна**, д-р екон. наук, професор, завідувач кафедри економіки Кременчуцького національного університету ім. М. Остроградського (підрозділ 4.3);

– **Матвеева Юлія Анатоліївна**, канд. екон. наук, старший викладач кафедри управління імені Олега Балацького Сумського державного університету (підрозділ 6.5);

– **Метіль Тетяна Костянтинівна**, канд. екон. наук, доцент, завідувач кафедри управління підприємницькою та туристичною діяльністю Ізмаїльського державного гуманітарного університету (підрозділ 5.7);

– **Мизгіна Тамара Іванівна**, канд. медич. наук, викладач Полтавського базового медичного фахового коледжу (підрозділ 6.4);

– **Мінченко Марія Геннадіївна**, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри маркетингу Сумського державного університету (підрозділи 1.2, 1.3);

– **Нестеренко Ірина Володимирівна**, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри обліку, аудиту та оподаткування Державного біотехнологічного університету (підрозділ 3.7);

– **Олійник Євгенія Валеріївна**, канд. екон. наук, старший викладач кафедри обліку і фінансів Кременчуцького національного університету ім. М. Остроградського (підрозділ 4.1);

– **Панченко Ольга Вікторівна**, доктор філософії, доцент кафедри маркетингу і рекламного бізнесу ПЗВО «Міжнародний європейський університет» (підрозділ 3.5);

– **Пінті Анастасія Валеріївна**, аспірант кафедри фінансового менеджменту та фондового ринку Одеського національного економічного університету (підрозділ 5.5);

– **Полінкевич Оксана Миколаївна**, д-р екон. наук, професор, в.о. завідувача кафедри підприємництва, торгівлі та логістики Луцького національного технічного університету (підрозділ 5.1);

– **Похиленко Ірина Сергіївна**, канд. юрид. наук, доцент, доцент кафедри політичних наук і права Київського національного університету будівництва і архітектури (підрозділ 5.6);

– **Радзіховська Юлія Миколаївна**, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємства, обліку і аудиту Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького (підрозділ 3.9);

– **Ратинський Вадим Віталійович**, канд. екон. наук, доцент, докторан, Тернопільський технічний університет імені Івана Пулюя (підрозділ 3.8);

– **Решетілова Тетяна Борисівна**, д-р екон. наук, професор, професор кафедри маркетингу та міжнародного менеджменту Дніпровського національного університету ім. О. Гончара (підрозділ 5.2);

– **Росохата Анна Сергіївна**, канд. екон. наук, старший викладач кафедри маркетингу Сумського державного університету (підрозділи 1.1, 2.1, 2.3);

– **Серебряк Ксенія Ігорівна**, д-р екон. наук, професор, професор кафедри економіки та підприємництва Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля (підрозділ 6.3);

– **Сміянов Владислав Анатолійович**, д-р медич. наук, професор, завідувач кафедри громадського здоров'я Сумського державного університету (підрозділ 1.2);

– **Спорихіна Олександра Олександрівна**, магістр кафедри статистики, обліку та аудиту Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна (підрозділ 3.6);

– **Тарновська Ірина Віталіївна**, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри менеджменту, публічного управління та адміністрування Державного університету інфраструктури та технологій (підрозділ 3.1);

– **Тринчук Віктор Вікторович**, канд. екон. наук, професор, професор кафедри фінансів, обліку та банківської справи, ДЗ «Луганський національний університет ім. Т. Шевченка» (підрозділ 5.1);

– **Уманська Вікторія Григорівна**, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємства, обліку і аудиту Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького (підрозділ 3.9);

– **Філіна Ірина Олександрівна**, канд. філос. наук, доцент, викладач Полтавського базового медичного фахового коледжу (підрозділ 6.4);

– **Худавердієва Вікторія Анатоліївна**, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри туризму Державного біотехнологічного університету (підрозділ 3.10);

– **Чигрин Олена Юріївна**, д-р екон. наук, доцент, доцент кафедри маркетингу Сумського державного університету (підрозділ 2.1);

– **Чміль Ганна Леонідівна**, д-р екон. наук, доцент, професор кафедри маркетингу, управління репутацією та клієнтським досвідом Державного біотехнологічного університету (підрозділ 2.5);

– **Шабельник Тетяна Володимирівна**, д-р екон. наук, професор, професор кафедри економічної кібернетики і системного аналізу Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця (підрозділ 2.2);

– **Яковенко Ярослава Юріївна**, канд. екон. наук, старший викладач кафедри економіки Кременчуцького національного університету ім. М. Остроградського (підрозділи 4.1, 4.3).

Розділ 5. Функціонування підприємств в умовах невизначеності

5.1. Зміни парадигми ведення бізнесу під час пандемії COVID-19 в умовах війни

Підприємницьке мислення забезпечує сприйняття життєвих перепон як випробувань, які варто подолати. Саме підприємництво є складною системою, яка включає не лише важку працю, але й психологічні особливості діяльності, які пов'язані із комунікаціями. Завдяки підприємництву підтримується процес звільнення суспільства та особистості від рутини, формується інший тип мислення та спосіб життя. Розвиток підприємництва означає раціоналізацію економіки, підвищення конкурентоспроможності, реалізацію потенціалу суспільства. Відповідно бізнес формується під впливом підприємницького мислення, яке є динамічне та змінне. Пандемія COVID-19 вплинула на особливості ведення бізнесу підприємцями. Ці зміни посилилися під впливом війни. Важливо врахувати той момент, що важко адаптувати бізнес під впливом пандемії та війни. Ситуація змінюється надто швидко, на яку потрібно реагувати миттєво. Згідно з дослідженнями Gartner Business Continuity Survey, лише 12% організацій добре підготовлені до впливу COVID-19 (Continuity in crisis, 2021).

У багатьох дослідницьких роботах аналізуються заходи подолання наслідки пандемії COVID19 (Polinkevych, Kamiński, 2020 a; Polinkevych, 2020; Polinkevych, Kamiński, 2020 b; Полінкевич, 2021; Polinkevych, Glonti, Baranova, Levchenko, Yermoshenko, 2021; Полінкевич, Камінські, Ліпич, 2021; Вахович, Ліпич, Полінкевич, Хілуха, Кушнір, 2021). Спалах коронавірусу не тільки виявив фундаментальні недоліки багатьох бізнес-моделей, включаючи неправильні процедури та процеси, але й прискорив

процес краху бізнесу. Зіткнувшись з COVID-19, багато компаній пережили якийсь розлом, критичну точку, яка дала старт відкриттю нових можливостей у нових економічних реаліях та умовах, зокрема, початок цифрової трансформації бізнесу (Гавриш, Солицев, Роїк, Гавриш, 2022).

Основними викликами, з якими стикнулася економіка є: непоборна інфляція, загроза голоду, енергетична криза, загроза стагфляції, формування хаосу (Полінкевич, Тринчук, Клапків, 2022).

У світі зростає глобальна інфляція. Причиною цього є пандемія у 2020 році. Пандемія негативно позначилася на економіці всіх країн. У США спостерігалось падіння економіки на 32,9%, ЄС – на 11,8%. Важливо зрозуміти, що потрібно розробити стимули, через які світ зможе подолати депресію, яка триває уже довгі роки. Одним із інструментів подолання кризи є ключова ставка, яка запобігає уникнення масових банкрутств ФРС та підтримці попиту на товари. Вона у березні 2020 року знизилася до 0-0,25%. Було запроваджено політику кількісного пом'якшення, щомісяця в економіку надходили кошти по 120 млрд дол. Загалом, перевезення товарів за два останніх роки подорожчало на 400 %. Спостерігається дефіцит мікрочіпів. За 2021 рік ціни на нафту зросли на 168%, вугілля – на 288%, пшеницю – на 73%. Якщо буде спостерігатися дефіцит сировини, то це призведе до голоду і політичної нестабільності (Мірошниченко, 2022).

Слід відмітити, що на планеті стрімко зростає населення. На 14 липня 2022 воно становило 8 млрд осіб. За підрахунками ООН чисельність населення Землі сягнула 7 млрд осіб на 31 жовтня 2011 року (Світова статистика). Збільшення населення Землі та ріст доходів людей сприяють тому, що попит на їжу підвищується, а пропозицію гальмує негода. За даними продовольчої та аграрної організації ООН (FAO), з 2020 року ціни на продукти зросли на 60%. Негативно позначаються на сільському господарстві кліматичні катаклізми, які вже два роки загострюють продовольчу безпеку. Однак про можливість голоду в багатьох країнах світу

замислилися після повномасштабного вторгнення росіян в Україну. Російська армія заблокувала українські порти, через що 400 мільйонів людей ризикують залишитися без ключового постачальника зерна. У світі 863,5 млн недогодованих людей, 12,7 тис. людей померло з голоду за 07.09.2022 (Світова статистика). За даними аналітичної компанії Fitch Solutions, уже 30 країн вдалися до обмеження експорту зерна, цукру, круп та м'яса. Це суттєво обмежить пропозицію на світовому ринку та ще більше підігріє світові ціни. На рис. 5.1 показано зростання світових цін на пшеницю та зростання інфляції в США.

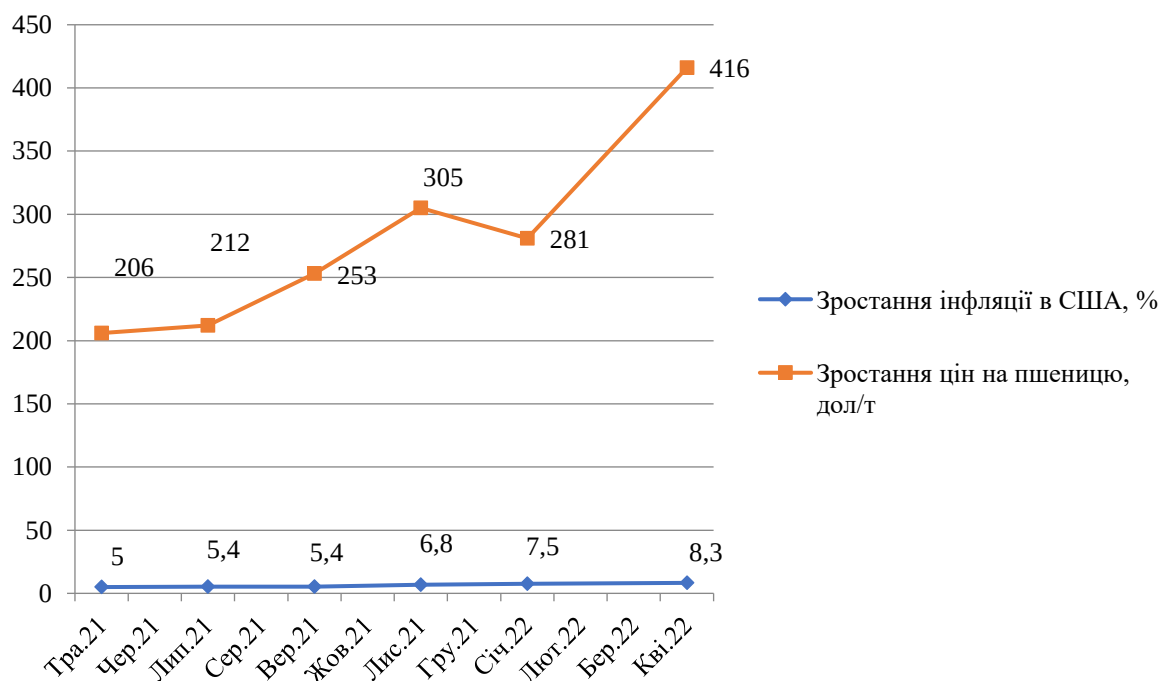

Рисунок 5.1 – Світові ціни на пшеницю, дол./тонна та зростання інфляції в США, % (Мірошниченко, 2022)

Наприклад, Єгипет щороку потребує імпорту 21 млн тонн пшениці для 102 млн населення. З них 86% надходило з росії та України. З початку війни вартість тони пшениці для єгиптян зросла з 274 дол до 400 дол. через

обмеження у постачанні. До кінця 2022 року Єгипет переплатить 1,5 млрд дол (Мірошниченко Б., 2022). Проте є країни, які не зможуть дозволити цього зробити. До них належать: Гана, Кенія, Мадагаскар, Ліван, Нігерія, Еритрея, Сомалі та Афганістан. Саме вони опиняться на межі голоду.

Сільське господарство в Україні постраждало найбільше. Бойові дії відбуваються на орних полях та фермах. Близько 13% території України є замінованою, що ускладнювало посівну кампанію та жнива. Через ризик затяжної війни у Харківській, Луганській, Донецькій, Запорізькій та Херсонській областях Україна може втратити у виробництві пшениці 23%, кукурудзи – 3%, ячменю – 21%, насіння соняшника – 20%. Частка України у загальному китайському імпорті пшеничного борошна становить 44%, кукурудзи – 55%, соняшникової олії – 59% (Вишлінський, Репко, Гайдай, Горюнов, Коломієць, Самойлюк, 2022).

Дефіцит енергоносіїв є важливим фактором нестабільності. Він впливатиме на вартість комунальних послуг та роботу всіх видів економічної діяльності. У 2021 році у економіці спостерігалось зростання. На цьому фоні дорожчав газ. Цим вирішила скористатися росія, яка знижувала постачання палива до країн Євросоюзу і вимагала сертифікувати газопровід «Північний потік-2». Євросоюз відмовив сертифікувати трубу, через що Росія ціни на газ росли вп'ятеро з 2020 року. Ціна тисячі кубометрів блакитного палива близько 1 тис дол. Внаслідок цього гуртові ціни на електроенергію в країнах ЄС менш ніж за рік зросли в два-три рази. Держави витрачали мільярди євро на субсидування тарифів на електроенергію. Це потрібно для того, щоб забезпечити рентабельність бізнесу. Попит на нафту став докризовим. Її виробництво стримується через значне скорочення видобутку в період пандемії. Через це ціна на нафту за рік зросла на 65% до 114 дол за бар (Мірошниченко Б., 2022).

Поєднання надмірного попиту та нестачі пропозиції призвело до рекордного зростання цін. У майбутньому це може загрожувати

стагфляцією. Виникне ситуація, коли ціни зростають, а кількість робочих місць та зарплата падає. Світові економічні прогнози коригуються в бік підвищення інфляції (3,95% до 6,2%) та зменшення темпів зростання ВВП (з 4,1% до 3,3%). Окрім коронавірусу та війн, на світову економіку негативно впливає поступове підвищення ключової ставки ФРС. Цей захід є вимушеним через намагання стримати інфляцію (Мірошніченко Б., 2022).

Катастрофи поки що у світовій економіці ще немає. Проте якщо не приборкати інфляції, то можливе настання катастрофи.

Коронакриза негативно позначилася на економіці Італії. За результатами 2020 року ВВП скоротилося на 7,8 % (139 млрд євро). Це була найбільший спад за часів Другої світової війни. Державний борг досяг 156 % ВВП (найвище значення з 1920 року). Сукупні витрати Італії на протидію COVID-19 складають 170 млрд дол. (Вдовиченко, Зосименко, с. 18). У Франції спостерігається рецесія. ВВП знизився у 2020 році на 6%. Консолідований борг зріс до 16% ВВП що є найвищим показником з моменту Другої світової війни (Вдовиченко, Зосименко, с. 22). Боротьба з COVID-19 Німеччині обійшлася в 112,9 млрд євро валового випуску або 3,3 % ВВП. Дефіцит бюджету у 2020 році 4,2 % ВВП проти профіциту у 2019 році в 52,5 млрд євро. Консолідований державний борг зріс на 13 % (Вдовиченко, Зосименко, с. 26). Болгарія увійшла у пандемію з сильними фіскальними позиціями (бюджетний профіцит у 2019 р. становив 2% від ВВП), однак на кінець 2020 р. держава занурилася у понад 2 млрд євро позик (3,4% від ВВП). Попри збільшення консолідованого боргу на 22% до 15,2 млрд євро у 2020 р., його співвідношення до ВВП (25%) залишилось далеким від критичного (Вдовиченко, Зосименко, с. 29). ВВП Польщі знизився у 2020 р. вперше за 30 років (на 2% або 10,6 млрд євро), добре диверсифікована польська економіка є однією з найменш постраждалих в Європі на тлі пандемії COVID-19. З метою фінансування заходів боротьби з вірусом та супутньої підтримки національного господарства було збільшено

дефіцит до 36 млрд євро (7% від ВВП). Консолідований борг держави зріс до 292,9 млрд євро (56% від ВВП) (Вдовиченко, Зосименко, с. 32). Угорщина втримала дефіцит бюджету на рівні 2,7 % ВВП у 2020 році. У розпал епідемії у наказному порядку було звільнено понад половину лікарняних місць, обмежено видатки на соціальну політику без забезпечення належного захисту безробітних, малозабезпечених родин та інших соціально вразливих категорій населення. Щоб підтримати бізнес у скрутні часи, замість введення антикризових соціальних пакетів, влада заохочувала бізнес шукати «гнучкі кадрові рішення», призупинивши дію кодексу про працю. Попри вказані заходи, у 2020 р. угорська економіка втратила істотну частку ВВП (7%), а дефіцит бюджету зметнувся вчетверо – до 11 млрд євро або 8,1% від ВВП. Консолідований державний борг зріс на 12% до 105,5 млрд євро (77,7% від ВВП) (Вдовиченко, Зосименко, с. 35). За підсумками 2020 р. у Румунії ВВП впав на 2,1%, а дефіцит бюджету зріс удвічі (до 20,2 млрд євро або 9,2% від ВВП). Консолідований борг держави збільшився на третину і сягнув 47% ВВП (проти 35% у 2019 р.). У 2021 р. було виділено на 150 млн євро більше, ніж у 2020 р. (або на 450 млн євро більше, ніж у 2019 р.) на фінансування сфери охорони здоров'я (Вдовиченко, Зосименко, с. 38). Чехія увійшла у пандемію з напрочуд гарними макроекономічними показниками: найнижчим рівнем безробіття у ЄС, істотним та стабільним економічним зростанням, підвищенням реальної зарплатні та низьким рівнем державного боргу відносно ВВП (31%). Це створило простір для маневру в умовах коронакризи. Водночас на фоні позитивного сальдо бюджету чотирьох минулих років 13 млрд євро дефіциту у 2020 р. (6,2% від ВВП) відчутно похитнули економічну стійкість держави. Консолідований борг Чехії збільшився на 20% до 82 млрд євро, однак залишився на безпечному рівні (38,4% від ВВП) (Вдовиченко, Зосименко, 2021). З початком COVID-19 Словаччина поринула у «вільне економічне падіння». Хоча ВВП знизився порівняно не сильно (2,4%)

відносно сусідок по ЄС, експортозалежна економіка Словаччини була сильно вражена місяцями локдауну та падінням попиту. Коронакриза вказала на крихкість словацької моделі економіки як фабричної лінії для західноєвропейських корпорацій (передовсім, автомобільних). Заходи з протидії пандемії та пом'якшення її руйнівних наслідків для бізнесу та суспільства вилилися в 5,6 млрд євро бюджетного дефіциту, а консолідований державний борг стрибнув з 45 до 55 млрд євро (до 60,3% від ВВП) (Вдовиченко, Зосименко, с. 46).

Реакція ЄС на пандемічну кризу у 2020 р. була несвоєчасною. Це призвело до орієнтації на національні уряди та політиків. Країни були не підготовленими до координації дій між собою щодо економічної політики в ЄС. Власні інтереси ставали пріоритетними та укладалися двосторонні договори на закупівлю вакцин. Така позиція країн стала приводом до цілковитої зміни влади (Італія) або підготовки до такої зміни (Німеччина). В окремих країнах це спричинило посилення власної ваги та впливу (Франція, Болгарія, Словаччина) (Вдовиченко, Зосименко, 2021).

На цьому фоні бізнес зміни парадигму ведення бізнесу. Основними принципами ведення бізнесу до пандемії та війни в Україні були:

1) на рівні держави: зниження регуляторного тиску, спрощення реєстрації суб'єктів господарської діяльності, спрощення процедури отримання документів дозвільного характеру, врегулювання взаємовідносин контролюючих органів та суб'єктів господарювання (Рамкові умови).

2) на рівні підприємств: відкритість, доступність, прозорість, клієнтоорієнтованість.

Основними принципами ведення бізнесу до пандемії та війни в Україні стали:

1) на рівні держави:

1.1. Програми релокації підприємств. Міністерства цифрової трансформації створило платформу щодо цифрової взаємодії. Основною її ціллю є допомога у релокації бізнесу. Такими послугами скористалися підприємства, які є в зоні ризику та активних бойових дій. Серед них були великі виробництва та малі із штатом 10–20 осіб. Станом на 28.04.2022 601 підприємство скористалося послугами платформи, переїхали з областей, де тривають бойові дії. 390 підприємств розмістилися на західній Україні (Палій, 2022).

1.2. Всеохоплюючий мораторій на податкові перевірки, включаючи вже розпочаті.

1.3. Уведено низку пільг щодо послаблення податкового навантаження на бізнес та стимулювання відновлення роботи. До таких пільг належать:

1.3.1. Сплата єдиного податку для фізичних осіб-підприємців першої та другої групи є добровільною у період військового стану. 1.3.2. Зріс ліміт доходів до 10 млрд гривень для віднесення третьої групи для платників податків єдиного податку. 1.3.3. Для платників єдиного податку зменшувалась відсоткова ставка – до 2% від доходу для третьої групи. 1.3.4. На період дії воєнного стану та дванадцяти місяців після нього фізичні особи-підприємці – платники єдиного податку та особи, які здійснюють незалежну професійну діяльність, і члени фермерських господарств звільняються від сплати єдиного соціального внеску (далі – ЄСВ) за себе. 1.3.5. Платники єдиного податку другої–третьої груп звільняються від сплати ЄСВ за мобілізованих працівників. Причому на період дії воєнного стану та протягом трьох місяців після нього штрафи та пеня за несвоєчасну сплату ЄСВ не нараховуються. 1.3.6. Зменшення податку на додану вартість на пальне з 20% до 7%, скасування акцизів на нафтопродукти. 1.3.7. Звільнення платників від плати за землю та екологічного податку там, де є активні бої. 1.3.8. Відтермінування штрафних санкцій за порушення Закону про РРО до завершення воєнного стану (Палій, 2022).

2) на рівні підприємств: безпечність, відкритість, доступність, прозорість, клієнтоорієнтованість.

Таким чином, для більшості підприємств безпека є основним принципом діяльності у період війни та кризи. Незважаючи на зусилля держави щодо стимулювання розвитку бізнесу та підтримання позитивного ділового клімату, все ж бізнес згортає діяльність.

У березні-травні 2022 року реєстрація нового бізнесу вже наблизилася до 54 % від довоєнного аналогічного періоду. При цьому адаптація до війни відбулася швидше, ніж до пандемії COVID-19. Протягом 5 місяців повномасштабної війни реєстрація нового бізнесу продовжує демонструвати позитивну динаміку відновлення, яка розпочалася у квітні. Кількість новозареєстрованих суб'єктів господарювання зростає щомісяця – з 15 тисяч у квітні до понад 22 тисяч у липні. Загалом за період відновлення (з квітня) темп реєстрації нового бізнесу в умовах війни становив 85% до відповідного періоду 2020 року та 63% до відповідного періоду 2021 року.

Війна активізувала в Україні створення благодійних фондів та організацій. В умовах війни кількість новостворених благодійних організацій перевищила відповідний показник 2021 року майже в 12 разів, а показник 2020 року – у 12,5 раза. Вперше за три роки до незмінних лідерів за кількістю новостворених благодійних організацій (м. Київ та Дніпропетровська область) доєдналася Львівська область (займає 2-гу позицію), яка у 2020 році займала 12 позицію, а у 2021 році – 9 позицію. Якщо у 2020 та 2021 роках серед новоствореного бізнесу переважали суб'єкти господарювання у сфері торгівлі, організації харчування та індустрії краси, то в умовах війни активізувалася реєстрація бізнесу у сфері вантажних перевезень, поштових послуг та благодійництва (Український бізнес, 2022).

Найбільше реєструвалися юридичні особи в м. Києві (3642), Львівській (1212) та Дніпропетровській (829) областях переважно в неспеціалізованій оптовій торгівлі, ремонті комп'ютерів, мистецтві, спорті, розвагах та відпочинку. Серед ФОПів поширеними є такі види економічної діяльності, як комп'ютерне програмування, роздрібна торгівля в неспеціалізованих магазинах продуктами харчування, напоями та тютюновими виробами, вантажний автомобільний транспорт, діяльність ресторанів.

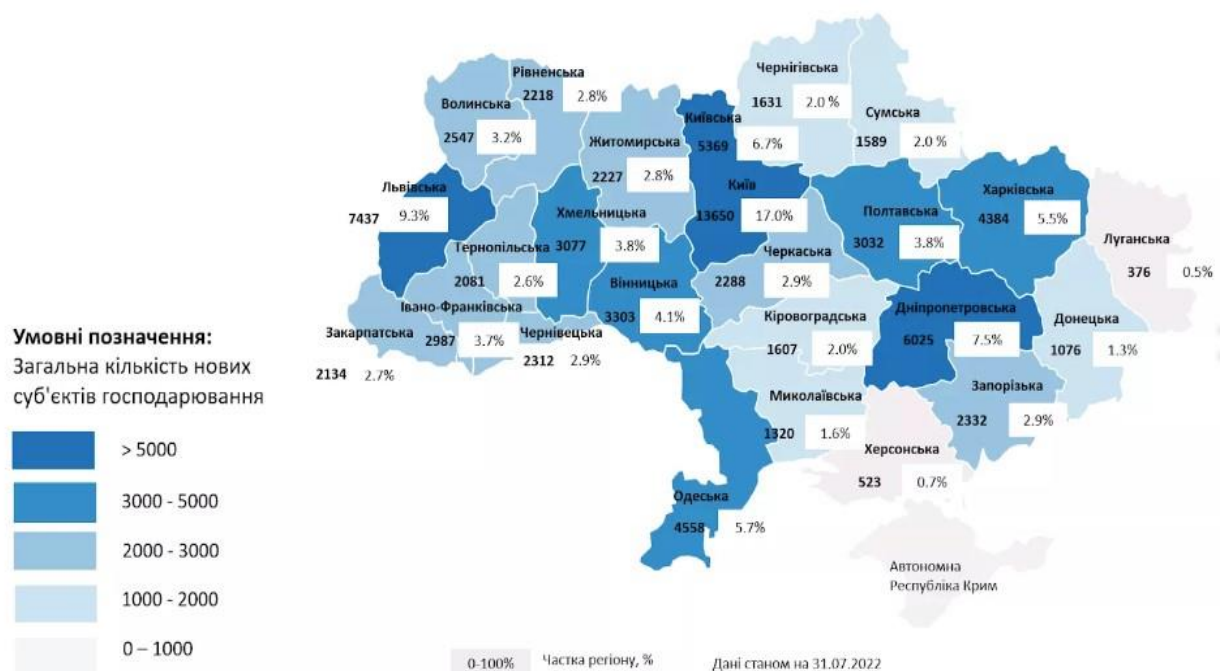

Рисунок 5.2 – Кількість реєстрацій нових суб'єктів господарювання за регіонами та частка кожного регіону (Український бізнес, 2022)

Упродовж 5 місяців війни, з 01.03.2022 року по 31.07.2022 року, було зареєстровано 80 121 суб'єкт господарювання. Лідери за кількістю реєстрацій: місто Київ (17 %), Львівська обл. (9 %), Дніпропетровська обл. (8 %). Волинська область посідає 10 місце за кількістю зареєстрованих суб'єктів господарювання після м. Києва, Львівської, Дніпропетровської, Вінницької, Полтавської, Харківської, Хмельницької, Івано-Франківської, Київської, Одеської областях.

У таблиці 5.1 наведемо основні положення зміни парадигми ведення бізнесу в період пандемії та війни.

Таблиця 5.1 – Зміна парадигми ведення бізнесу в період пандемії та війни
(побудовано за даними (Рихліцький, 2022))

Сектор бізнесу	Проблеми	Ведення бізнесу
Аграрії	Прив'язка до конкретної території, дефіцит робочої сили, пального, оборотних коштів	Звільнення працівників, державна підтримки. Бізнес орієнтований на підтримку держави
ІТ-ринок	Обмеження роботи банківської системи, обмеження доступу до інтернету, мобілізація фахівців	Найбільш стійкий вид діяльності, релокація більшості підприємств, нові продукти розробляється та реалізуються миттєво, швидке перепрофілювання Бізнес орієнтований на запити ринку, гнучкий
Енергетика	Постави електроенергії з країни-агресора, військові дії на території ТЕС, АЕС	Приєднання до енергосистеми континентальної Європи ENTSO-E. Бізнес орієнтований на підтримку держави
Металургія	Залежність від експорту продукції морем, військові дії на території, заводи в гарячій консервації («Запоріжсталь» та «Запоріжжкокс», «Метінвест»), тимчасової консервації («Запоріжвогнетрив»), часткової консервації (Авдіївський коксохімічний завод)	Державна підтримка, ініціювання розблокування портів, звільнення працівників Бізнес орієнтований на підтримку держави
Логістика	Території відрізані від сполучення, масові переміщення співробітників, скорочення відділень у Харківській та Київській областях через брак співробітників, руйнація магістральних шляхів	Планування маршрутів, робота без нічних змін, збільшення термінів доставки Бізнес орієнтований на клієнтів та відновлення державних магістралей
Страховий ринок	Брак працівників у зонах бойових дій, перебої в роботі, знищені офіси, морське та авіаційне, туристичне страхування не працює. Страховики тримають резерви в депозитах та державних облігаціях, тож компанії не можуть швидко конвертувати їх у кошти. При цьому страхові випадки трапляються частіше, ніж раніше	Відправлення працівників у довгострокові відпустки через те, що договори не укладаються, потребують лише бухгалтерів, які врегульовують страхові випадки Бізнес орієнтований на клієнтів та зміни у страховому портфелі

Таким чином, парадигма бізнесу в умовах війни та пандемії COVID-19 змінилася не у всіх видах економічної діяльності. Найбільш затребуваними видами економічної діяльності є ІТ-ринок, торгівля, ресторани та готелі, сфера обслуговування. Причому на заході та центрі бізнес працює більш стабільно, на встановлених догматах безпечності, відкритості, доступності, прозорості, клієнтоорієнтованості. У південних та східних регіонах бізнес практично перестав існувати. Більшість підприємств згорнуло свою діяльність через постійні військові дії. Такі сектори економіки, як металургія, енергетика, аграрії є орієнтованими на державну підтримку, коли логістика, страховий ринок, ІТ-ринок прагнуть до відкритості та перепрофілювання власного портфеля, розробки нових видів продуктів та надання послуг відповідно до запитів, які виникли на ринку.

Роботу виконано у межах гранту The Kostiuszko Foundation Program for Ukrainian Scientists «Freedom starts with you mind rok 2022».

5.2. Від захисного управління до стратегічної сталості підприємства у період пандемії воєнних часів

Російське вторгнення в Україну викликало великомасштабну кризу в Україні та Європі з часів Другої світової війни. Вже втрачені тисячі життів а також мільйони людей не мають засобів життя внаслідок пересування із місць проживання, втрати житла, доходів. Ця страшна гуманітарна трагедія як наслідок воєнних дій, безумовно, затемнює інший великий виклик для українського суспільства – загрозу нового етапу пандемії COVID-19. Але вони тісно пов'язані, тому це питання потребує наукового дослідження процесів у комплексі їхніх викликів.

Ще до початку війни Україну досить регулярно потрясали чисельні соціально-економічні виклики з різних витоків і різними наслідками. Ми бачили як бізнес-лідери намагались перевести свої організації від ситуативних реакцій на кожне порушення бізнесу у напрямку створення

Електронне наукове видання

Вплив COVID-19 на національну безпеку, соціально-економічне середовище країни та здоров'я населення

Монографія

За загальною редакцією А. В. Височиної, Н. Є. Летуновської

Художнє оформлення обкладинки Л. Ю. Сагер

Редактор І. О. Кругляк

Комп'ютерне верстання Н. Є. Летуновської

Формат 60×84/8. Ум. друк. арк. 60,57. Обл.-вид. арк. 35,28.

Видавець і виготовлювач

Сумський державний університет,

вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007.